

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження визначається високою розмаїтістю репрезентацій суб'єкта, його властивостей, станів, статусів і способів буття, які вивчаються в різноманітних галузях філософського знання, а також пошуком адекватних даним репрезентаціям способів пізнання вище зазначених характеристик. Особливе значення у зв'язку з цим, набувають дослідження присвячені вивченню соціального суб'єкта. Багаточисленність підходів даної проблеми породжує суперечки, які підсилюються різним ступенем обґрунтованості кожного з підходів.

Крім теоретичного аспекту, тема актуальна з практичної точки зору. Необхідність вирішення проблем, пов'язаних з різними сторонами буття, сутнісними властивостями й зміною соціального суб'єкта диктується завданнями соціальної практики, стурбованої питаннями прогнозування, управління та стабільного розвитку в контексті прискорення соціального часу. Розгляд властивостей соціального суб'єкта набуває особливої значимості у зв'язку з його становленням, розвитком в суспільстві й впливом на різні сторони соціального життя.

Історія ХХ століття дає багатий матеріал для усвідомлення людством того факту, що при сформованому образі його життєдіяльності виникає явна загроза його існуванню. Цей висновок означає визнання повномасштабної загальнолюдської кризи суб'єктивності: прагнучи до виживання й процвітання, людство робить це такими способами, які ставлять під загрозу його майбутнє на планеті.

Причини загальноцивілізаційної кризи сучасного соціуму коріняться не тільки в структурах суспільної системи, але й в самій природі, сутності людської особистості, у трансформаціях історичної активності суб'єктів. Таким чином, розгляд властивостей соціального суб'єкта та їх зміни в ході історії, набуває особливої значимості.

Окреслену проблематику актуалізують також наступні фактори: 1) вплив еволюційних змін соціального середовища, які отримали загальнопланетний характер; 2) перехідний стан сучасного суспільства, що відзначається М. Бердяєвим, Х. Ортега-і-Гассетом, А. Печчеї, К. Ясперсом, та ін.; 3) вимогу нових підходів до соціального прогресу в зв'язку з вичерпанням людством традиційних ресурсів та шляхів розвитку; 4) наявність і необхідність вирішення глобальних проблем; 5) суперечливість реального реформування в Україні, викликаного становленням і розвитком її державності.

Рішення більшості цих проблем виходить за межі національних кордонів, передбачає спільні зусилля всього людства.

Отже, актуальність дослідження обумовлена тим, що існуючі теоретичні погляди недостатні для вироблення рішень, адекватних реаліям сьогодення. Чим повніше збігається реальний хід історії з об'єктивними тенденціями, відображеними в теоретичному пізнанні, тим більш гармонійно й менш болісно протікає суспільний процес, не переходячи в соціальні катаклізми та потрясіння.

Наукова задача роботи відбиває потребу розгляду накопиченого матеріалу за даною темою та розроблення її нових аспектів, а саме: соціально-філософське осмислення зміни суб'єкта в історичному процесі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження здійснено відповідно науковій темі кафедри філософських і соціальних наук Севастопольського національного технічного університету (м. Севастополь) «Оптимізація взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства в сучасному модернізаційному процесі» (номер державної реєстрації 0103U001611).

Мета і завдання дослідження.

Метою даного дослідження є наступне: розкрити особливості зміни соціального суб'єкта в ході історії.

Реалізація даної мети передбачає постановку й вирішення наступних завдань:

1. Проаналізувати філософські підходи до феномену «суб'єкт», «соціальний суб'єкт».
2. Виявити підстави та джерела соціально-історичної активності суб'єктів.
3. Дослідити передумови формування, стадії розвитку соціальних суб'єктів, фактори їх становлення та функціонування в ході історії.
4. Розкрити процес індивідуалізації як процес соціокультурного розвитку й зміни суб'єкта в історичному процесі.
5. Проаналізувати особливості зміни суб'єкта в різні історичні періоди існування західної цивілізації.
6. Обґрунтувати сутність перехідного періоду історичного розвитку сучасного суспільства.
7. Здійснити порівняльний аналіз ранніх і сучасних уявлень про кризу суб'єктивності в сьгоднішому суспільстві, виникнення та шляхи вирішення глобальних проблем.
8. Визначити найбільш перспективні напрями подальших досліджень заявленої теми.

Об'єкт дослідження: соціальний суб'єкт у сукупності своїх властивостей, станів, статусів і модусів буття.

Предмет дослідження: підстави, джерела, фактори становлення, розвитку соціального суб'єкта та особливості його зміни в ході історії.

Методи дослідження формуються на основі системного підходу, який розглядає соціальні явища як цілісний, складноутворений і саморегулюючий

процес. У роботі використовується системно-історичний метод, який дозволяє розглянути особливості зміни суб'єкта в послідовному розвитку й виявити зв'язок минулого з сьогоденням і майбутнім; порівняльно-історичний метод, який передбачає зіставлення однотипних явищ для визначення спільних рис, специфіки й пошуку, отже, оптимальних шляхів вирішення завдань; логіко-гносеологічний метод, що дозволяє виявити закономірності становлення й розвитку суб'єкта. У дослідженні використано принципи наукового пізнання: об'єктивності, який передбачає розгляд суб'єкта у відповідному соціокультурному контексті, виходячи з предметної діяльності, з реалізації активності суб'єкта; конкретності, що виводить явище з субстанціональної ознаки, що дає можливість врахувати різноманіття умов, місця, часу, обставин, що змінюють буття людини; системності, що дозволяє дати характеристику суб'єкта, який має складну внутрішню структуру, який є автономною й самодостатньою особистістю і має в той же час численні зв'язки з середовищем, що робить його рухливим та змінює історично.

Базовим компонентом дослідницької парадигми є міждисциплінарний підхід, що дозволяє при використанні даних суміжних з філософією наук наповнити поняття «соціальний суб'єкт» конкретним змістом (соціологія, соціальна психологія, історія та ін).

Наукова новизна отриманих результатів.

Уперше:

- Запропонована типологія становлення концепції «суб'єкт», «соціальний суб'єкт» з позиції сучасного наукового бачення.
- Було введено поняття онтологічної подвійності соціального суб'єкта як його якісної (сутнісної, фундаментальної) характеристики, яка дозволяє обґрунтувати й пояснити існування внутрішньої нетотожності, суперечливості соціального суб'єкта, що виступає джерелом внутрішньої напруги суб'єкта як складної системи і що дозволяє йому долати свою внутрішню й зовнішню визначеність.
- Зазначено міжсуб'єктну взаємодію як основу нетотожності соціального суб'єкта як частини, буття як цілому, що визначає стан взаємообміну елементами між соціальними суб'єктами, їх сумісної діяльності, результатом якої є творіння історії

Уточнено:

- Поняття субстанції й субстрату, яке не суперечить загальноприйнятому, але дозволяє підкреслити деякі нові аспекти. Субстанція існує автономно й самодостатньо, діє, є причиною, визначає саму себе, тобто містить в собі джерело розвитку. Субстрат - це суттєва, стійка наявність чого-небудь, основа єдності, однорідності предметів і різних властивостей окремого, одиничного предмета.
- Призначення поняття «індивідуалізації» в теоретичній конструкції зміни суб'єкта. Процес індивідуалізації стає початком становлення й розвитку людини як суб'єкта історії. З ускладненням інформаційного змісту, внутрішньої структури

родової організації настає криза, яка призводить до прориву замкнутої родової оболонки родового сутнісного потенціалу, до дробління, виділення різних соціальних груп, а через них і індивідуалізованої людини (діючого суб'єкта). Індивідуалізація суб'єкта стала чинником прискорення суспільного розвитку, що призвела разом з тим сучасне суспільство в стан загальноцивілізаційної кризи.

Отримало подальший розвиток:

- Узагальнення ознак соціального суб'єкта.
- Підстави та джерела соціально-історичної активності суб'єкта, обумовлені його соціально-антропологічною природою, а саме: її соціально-антропологічна підстава - онтологічна подвійність суб'єкта й соціально-онтологічна - міжсуб'єктна взаємодія.
- Фактори, що впливають на процес зміни суб'єкта в ході історії: соціокультурний контекст життєдіяльності й активності соціальних суб'єктів, вплив певних конкретно-історичних епох на типи соціальних суб'єктів, цивілізаційний фактор становлення соціального суб'єкта та його самореалізації.
- Основні етапи та напрями розвитку європейської людини як діючого суб'єкта.
- Особливості зміни суб'єкта на сучасному етапі розвитку суспільства, що складаються у його переході в іншій сутнісний інтервал, пов'язаний з пошуком адекватних способів гармонізації відносин з природою, шляхів виходу із загальнолюдської кризи суб'єктивності, що веде до виникнення планетарної свідомості єдності, відповідальності за кожну свою дію й дії інших.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в процесі дослідження теоретичні результати, сформульовані в дисертації положення й висновки, можуть бути використані в розробці окремих напрямів і проблем соціальної філософії: суспільство як система, соціальна структура суспільства, соціальна активність, соціальні відносини тощо. Матеріали дисертації можуть бути використані при підготовці та читанні лекцій, проведення семінарів з курсу «Соціальна філософія», а також за суміжними дисциплінами.

Апробація результатів дисертації.

Основні положення та висновки дисертації обговорювались на наукових, теоретичних семінарах, засіданнях кафедри філософських і соціальних наук Севастопольського національного технічного університету, кафедри філософії та соціології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, а також знайшли відображення в доповідях на регіональних, національних та міжнародних наукових конференціях: «Політичний процес і релігійні рухи сучасності» (м. Севастополь, 2002р.), Міжнародній науковій конференції «Державна влада й політична участь» (м. Севастополь, 2003р.), міжнародній науково-практичній конференції «Суспільство й влада: можливості

діалогу" (м. Сімферополь, 2004р.), міжнародній науковій конференції «Ломоносовські читання» (м. Севастополь, 2007,2008 р, 2009рр.), VIII міжнародному семінарі «Релігія й громадянське суспільство: нові національні кордони й парадокси глобалізації культурного простору» (м. Ялта, 2008р.).

Публікації. Основні ідеї та положення дисертації висвітлені в публікаціях, що вміщені у провідних наукових виданнях України, загальним обсягом 5 друкованих аркушів. Всі публікації є авторськими, серед них дев'ять статей, опублікованих в трьох збірниках наукових праць та в двох збірниках матеріалів наукових конференцій, при цьому сім публікацій розміщені в спеціалізованих виданнях з філософських наук зі списку ВАК України.

Структура дисертаційної роботи та її обсяг.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (дев'яти параграфів), висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційного дослідження - 172 сторінки. Список використаних джерел – 209 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі дається загальна характеристика дослідження, обґрунтовується актуальність і вибір теми дисертації, її наукова новизна, визначаються об'єкт і предмет дослідження, формулюються мета й завдання роботи, методи дослідження, вказується на практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі «Теоретико - методологічні засади вивчення соціального суб'єкта та його зміни в ході історії» досліджуються різні напрямки у філософії з проблеми соціального суб'єкта, розкриваються підстави та джерела його активності, фактори становлення й зміни в історичному процесі.

Перший підрозділ «Основні парадигми вивчення сутності соціального суб'єкта: історія та сучасність» охоплює процес формування теоретичних знань з проблеми соціального суб'єкта.

Розуміння суті й змісту феноменів «суб'єкт», «соціальний суб'єкт» з'являється у філософії досить пізно, коли усвідомлюється зв'язок історії людства й діяльності окремої людини, різних груп в історичному процесі.

Найбільшу значимість для розуміння генезису й сутності феномена «соціальний суб'єкт» в античності мають погляди Протагора, Сократа, Платона, Аристотеля, Сенеки. Огляд ідей античних філософів дозволяє зробити висновок про те, що в їхніх роботах відбувається перехід до розуміння суб'єкта як основи, активного, діяльного початку.

Середньовічна філософія не сформулювала в явному вигляді категорію «соціальний суб'єкт». Однак на мові теології були виділені ті поняття, які характеризували суб'єктивність.

В епоху Відродження відбувається поворот до гуманістичного антропоцентризму. Розробляється філософія історії, одним з аспектів якої є вивчення причетності людини до суспільного життя.

У тривалому й складному процесі становлення філософських категорій «суб'єкт», «соціальний суб'єкт» важливе місце займає німецька філософія XVIII-XIX ст. Провідною в ній була проблема творчої діяльності людини, що зробило її становлення як суб'єкта пізнання й зміни природної та соціальної реальності.

Велике значення для розвитку концепції соціального суб'єкта, наповнення його більш багатим змістом мають праці зарубіжних філософів XX століття: М.О. Бердяєва, Г.С. Батищева, Л.П. Буєвої, В.С. Барулина, Е. Гуссерля, В.Ж. Келле, М.Я. Ковальзона, К.Х. Момджяна, О.Г. Спіркіна, Г. Ріккєрта, Е. Фромма та ін.

Існують різноманітні підходи до аналізу соціальної реальності, зокрема модифікації теорії соціальної дії (Т. Парсонс, Р.Мертон, Ю.Хабермас), підходи сучасної соціальної філософії: субстанціальний (К.Х.Момджян), соціально-антропологічний (В.С.Барулін), макросоціологічний (М.С.Розов), рефлексивний (К.С.Пігров), соціальної системології (Ю.М. Різник), категоріально-системної методології (В.М. Разумов).

Провідні українські філософи, представники київської філософської школи: В.П. Андрущенко, В.І. Волович, Г.І. Волинко, Л.В. Губерський, В.А. Загороднюк, В.А. Звіглянич, Б.І. Конвай, В.Г. Кремень, С.Б. Кримський, Б.А. Парахонський, В.А. Рижко, В. Г. Табачковський, В.І. Шинкарук та інші, зробили внесок у соціально-філософське знання, у зсуві його епіцентру з традиційної монади «суспільство» на тріаду «людина-суспільство-універсум», на осмислення соціокультурних феноменів в контексті соціоприродних, планетарно-космічної єдності людини й світу.

Помітний внесок у розробку проблеми соціальної суб'єктності внесли сучасні українські дослідники: В.А. Піддубний, Л.Г. Сокур'янська, О.А. Якуба та інші, в роботах яких здійснена теоретична інтерпретація таких понять і відповідних їм феноменів як «соціальна суб'єктність», «соціокультурне», «соціокультурна трансформація», досліджені критерії та показники соціальної суб'єктності, її типологія, носії, умови формування та ін.

У другому підрозділі «Соціально-антропологічна природа суб'єкта як підстава його активності та зміни» визначені джерела активності суб'єкта і його зміни в ході історії.

Під соціальним суб'єктом дисертант розуміє носія діяльності і учасника відносин у сфері соціального буття.

Для виявлення природи суб'єкта було введено поняття онтологічної подвійності. Під подвійністю розуміється внутрішня суперечливість суб'єкта, а оскільки вона - сутнісна й постійна, більш коректним, на нашу думку, було введено поняття онтологічної подвійності соціального суб'єкта. Оскільки подвійність може

відноситися до природи й сутності, а також субстрату соціального суб'єкта, такий вид подвійності був визначений як субстратно-субстанціональний. Так як подвійність може відноситися до внутрішньої структури та способу буття суб'єкта, цей вид подвійності ми визначили як структурно-функціональний.

Субстратно-субстанціональна подвійність відрізняється тим, що суб'єкт відноситься до протилежних світів, сторонам сущого, світопорядку в цілому, і у зв'язку з цим виділяються два опонуючих початки в його природі, наприклад: добре - зло, активне - пасивне, біологічне та соціальне. Структурно-функціональна двойність визначається, коли суб'єкт аналізується як система, в якій виділяються опонуючі елементи: розум і воля, моральне й аморальне і т.п. Поняття онтологічної подвійності дозволило визначити джерела внутрішньої активності суб'єкта.

Міжсуб'єктну взаємодію розглянуто в роботі як підставу нетотожності соціального суб'єкта соціальному оточенню. Під міжсуб'єктною взаємодією мається на увазі безліч процесів взаємного впливу соціальних суб'єктів один на одного, сукупність взаємозв'язків. Воно - джерело зовнішньої і, опосередковано, внутрішньої напруги, що дозволяє суб'єкту змінюватися.

У третьому підрозділі «Історія як арена соціальної активності суб'єктів» досліджуються питання, що дозволяють визначити умови та фактори, що впливають на виникнення того чи іншого суб'єкта, заміну його іншим, що впливає на характер і міру активності суб'єкта.

Сьогодні ми не можемо мислити особистість інакше, як в її безпосередньому зв'язку з історією соціуму, тому питання про становлення й розвиток особистості як суб'єкта історії поставлено гостріше, ніж будь-коли, оскільки варіанти відповідей передбачають як можливість загибелі сучасної цивілізації, так і можливість принципово нового типу радикальних перетворень у соціокультурній сфері. Головна мета історичного пояснення - пізнання індивідуальних вчинків, дій та рішень кожної окремої унікальної людської особистості в принципово-неповторній соціальній ситуації.

Зміст еволюції суб'єкта розглядається з різних позицій. З безлічі підходів були виділені наступні: соціально-культурний, конкретно-історичний, що представлений формаційним і цивілізаційним підходами.

У роботі дано критичний аналіз провідних концепцій філософії історії. Особливу увагу дисертант зосередив на дослідженні екзистенційно-онтологічному підходу, у якому первинно історичним визнається окреме людське буття. Людина, що вирішила бути собою, завжди впливає на зміну соціальної реальності й змінюється в ній сама. Тільки при такому способі буття можлива справжня солідарність людей, здатність зібратися в єдиній рішучості, творити історію сумісного буття.

У другому розділі «Особливості зміни соціального суб'єкта в історичному розвитку» визначено основні етапи та напрямки розвитку європейської людини як діючого суб'єкта в процесі історії.

В першому підрозділі «Індивідуалізація суб'єкта як процес його соціокультурного розвитку в різні історичні епохи» зроблена спроба виділити такий чинник, який був би загальним для всього людства, який би об'єднував історичні події багатьох або більшості народів в якийсь єдиний процес, став початком формування людини як суб'єкта історії. Висунуто гіпотезу, що таким сутнісним і глибинним водорозділом був процес індивідуалізації людини, звуження сфери колективної свідомості. Спочатку людина не виділяла себе ні з роду, ні з якої-небудь групи роду. Людина не володіє поняттям волі, права, моралі, своєї відокремленості й унікальності. Зі збільшенням змістовного обсягу родової суті, коли всі члени роду вже не могли в достатній мірі засвоювати родовий досвід, відбувається поділ роду на менші за кількістю членів утворення (родини, клани). Далі об'єктивно, процес індивідуалізації йде більш швидкими темпами, він приносить ріст знань, появу нових технологій, створення нових форм відносин. У такому суспільстві виникає об'єктивна необхідність регулювання нових зв'язків між різними індивідами, з'являється політичне життя людини й суспільства.

У ХХ столітті завершується процес індивідуалізації суб'єкта. Європейська людина, пройшовши тривалий історичний шлях, потрапляє в кризовий стан. Це стан окремої особистості із зачіненним сутнісним інтервалом може призвести до катастрофічного знищення самої людини.

У другому підрозділі «Зміни соціального суб'єкта від Античності до Нового часу» розглядається процес становлення й розвитку людини як суб'єкта історії, особливості сутнісної еволюції людини в епоху Античності та Середньовіччя, специфіці переходу в інший сутнісний інтервал у період Відродження.

Вирішальну роль у формуванні особистості в період Античності зіграла полісна структура грецького суспільства. Греки відчували етнічні родинні стосунки й свою приналежність до єдиної культури. Право бути громадянином вважалося найважливішою привілеєю. Демократичні принципи організації влади консолідували суспільство, надавали йому єдність. Греки ще не усвідомили глибини й швидкості процесу індивідуалізації, не бачили всіх наслідків цього процесу, перебували у відносинах єднання, спільності.

Щодо визначення цінності життя, дуже схожі між собою критерії, що затвердилися в Греції та Римі, разом з тим вони мали істотну відмінність: загальним було те, що найбільш цінним вважалося те життя, яке в більшій мірі сприяє зміцненню державного цілого, зростанню його могутності й слави. Але якщо в Греції велика увага приділялася розвитку індивідуальності, то в Давньому Римі для неї не залишалось місця. Людині відводилася лише роль «гвинтика» в громадському механізмі.

В епоху Середньовіччя людина дуже погано усвідомлювала свою індивідуальність, її особа належить сім'ї, втілює колективні якості, вона найтіснішим чином пов'язана з долею роду, племені, держави. Поступово вірність станової ідентичності цінується вище, ніж узи кровної спорідненості. Настає епоха Відродження. Гуманізм є новим способом мислення, новим сутнісним виміром, змінює погляд на людину, на межі й можливості її активності.

У третьому підрозділі «Зміна соціального суб'єкта в період Нового часу» проаналізовані умови розвитку людини в індустріальному суспільстві. Ідея індивідуалізму сформувалася в кінці епохи Просвітництва. Тоді в суспільстві починає панувати практичний інтерес, наука й техніка служать справі підкорення природи заради отримання від неї благ. Наука все глибше зв'язується з усіма сферами життя суспільства і у свою чергу сама стає найважливішим фактором соціально-економічного потенціалу, перетворюється в одну з провідних сил соціального управління. У роботі «Одновимірна людина» Г. Маркузе виявляє специфіку процесу формування особистості в індустріальному суспільстві: інтродекція як ряд щодо спонтанних процесів, за допомогою яких самість «Я» переносить «зовнішнє у внутрішнє», передбачає існування певного внутрішнього виміру - особистісного простору, де людина залишається сама собою. Але в умовах техногенної цивілізації цей особистісний простір (вимір, у якому зосереджені індивідуальність особистості, критична сила її розуму) заповнюється «зовнішньою» технологічною реальністю, приводячи до автоматичної ідентифікації індивіда з усім суспільством як цілим, продукує «одновимірну людину» (термін вводить Г. Маркузе) - споживача, який дивиться на світ через призму «одновимірної свідомості», нав'язаної засобами масової інформації та жорстко підлеглу нормам суспільства. Можна погодитися з тим, що абсолютна соціальна детермінованість «одновимірної свідомості» дискредитує саму сутність особистісного формування, підміняючи його простим тиражуванням однотипних зразків з різко обмеженим, заданим нормативно-ціннісним наповненням.

Мислителі вже в цей період інтуїтивно відчували, передбачили необхідність переходу в інший сутнісний стан як самої людини, так і всього суспільства. Для того, щоб мільйони людей усвідомили згубність технічного розвитку цивілізації, людству треба було пройти через жахи й трагедії ХХ століття: світові війни, екологічні катастрофи, ядерну загрозу.

У третьому розділі «Особливості сутнісної зміни соціального суб'єкта в умовах сучасного суспільства» проаналізовані напрямки розвитку суб'єкта на етапі трансформаційного суспільства.

У першому підрозділі «Сучасне суспільство у стані кризи суб'єктивності» визначається сутність кризи людської суб'єктивності, яка полягає в обмеженості традиційної індивідуальної й суспільної свідомості, що спирається на такі цінності як: а) досягнення особистих інтересів будь-якою ціною, б) подолання будь-яких

перешкод на цьому шляху будь-якою ціною, в) переконання в тому, що інший спосіб життя неможливий для людини. Розширення людських взаємозалежностей в глобальному масштабі призвело до краху цих цінностей. Загальнолюдська свідомість зіткнулася з кризою ідентичності, з кризою культу сили й з духовною кризою.

У другому підрозділі «Основні форми прояву кризи суб'єктивності» розглянуті вищезазначені проблеми.

а) Вихід за межі самоідентифікації.

Багаторазове ускладнення соціально-рольової структури особистості настільки ж багато разів ускладнює можливості орієнтування й самовизначення в ситуаціях, що різко посилює психічну напруженість діючого. При невдачах це викликає сильний стрес, який, стаючи нормою, приводить до постійного підвищеного почуття небезпеки. У соціально активної людини це почуття є джерелом підвищеної агресивності, але будь-яка агресивна дія ускладнює ситуацію, розвиваючи агресивність як соціально-психологічне й культурне явище. У людини ж соціально пасивної, це в корені підриває його головну життєву цінність - почуття безпеки. Страх переходить у депресію - стан пасивності, що стає типовим для масової культури. У результаті, в соціокультурному масштабі людина втрачає традиційну ідентичність, а також здатність до ідентифікації та самоідентифікації. Людина втрачає і уявлення про систему цінностей і не може не тільки сформулювати власне уявлення про сенс життя, але й просто обрати такий з набору вже наявних в культурі. Це веде до посилення в суспільстві процесів масовізації, маргіналізації й зростання злочинності; і всі вони зменшують рівень керованості в суспільстві, посилюють ситуацію соціального хаосу.

б) Крах культу сили та історичний досвід ненасильства.

Дві Світової війни у XX столітті, війни США в Афганістані, Іраку поставили на перший план проблему неприпустимості насильства в міжнародних відносинах. Уже в останній чверті XX століття з'явилося багато міжнародних організацій, які об'єдналися в єдиний рух за ненасильницьке рішення будь-яких соціальних та політичних проблем. Очевидно, що будь-яка агресія приводить людину до втрати власної ідентичності, створюючи тим самим замкнутий зв'язок взаємообумовленості цих явищ, їх взаємопородження і взаємозбереження. Щоб розірвати цей зв'язок, потрібні особливі умови (об'єктивні й суб'єктивні). З точки зору психології здійснювати діяльність ненасильства можуть тільки дійсно сильні люди. Розвиток такої здатності, що робить людину справді культурною, можливе лише за умови вирішення ним проблеми власної ідентифікації в масштабі діалогу культур. Тут ми виходимо з критичного ставлення до ідей дискурсивної етики Ю. Габермаса і К.-О. Апеля, зокрема ідеї загальнолюдської моралі. Трагічні події сучасності (тероризм, війни) ставлять під сумнів її існування, тому необхідно вибудувувати іншу парадигму - діалогу культур, яка у своїй основі містить ідею

ненасильства. Здатність ненасильства є проявленням такої важливої якості людської свідомості як духовність.

в) Розпад духовності й завдання її відродження.

Найбільша загальна та онтологічно вихідна форма духовності - релігійно-генетична: Бог як творець всього - виникла на тій стадії розвитку культури, коли соціокультурні відмінності між людьми розвинулися в їх свідомості й бутті до протилежності. Усі світові релігії мали початковим задумом об'єднання всіх людей на основі визнання єдиної основи буття. Але в силу вже сформованих культурних традицій саме розуміння, переживання цієї єдиної основи реалізовувалися у відповідних культурних формах, що як правило, мають мало спільного з такими ж в інших культурах. Це завжди призводило до того, що при зіткненні з аналогічними інокультурними формами дана культурна форма виявляється нездатною їх зрозуміти і тоді будує своє до них ставлення не на засадах духовності, а на суто світоглядних, соціокультурних засадах, тобто як до ворожих, не помічаючи суперечності такого висновку твердженням про абсолютну загальність власної духовності. Все це призвело до того, що перед людством зараз постає дилема: або його нікчемність виявиться настільки великою, що воно не зможе вирішити своїх проблем і загине, або його велич подолає його зарозумілість, і проблеми людства будуть вирішені. Вирішення цих проблем лежить, перш за все, у сфері духовності, але в будь-якому разі для цього потрібний людству сильнодіючий стимул, що формує стійкий мотив до самоперетворення в масштабі планети й епохи. Ми виходили з того, що таким стимулом стануть глобальні проблеми.

У третьому підрозділі «Глобальні проблеми як провісник справжньої єдності людства» розглянуті можливі варіанти вирішення основних проблем, що стоять перед людством.

На думку дисертанта, глобальними можна назвати такі процеси, які виводять систему з рівноважного стану й приводять її до точки біфуркації й переходу в інший стан. Глобальні проблеми відрізняються наступним поєднанням ознак: 1) вони стосуються виживання всіх людей Землі, 2) вони можуть бути вирішені тільки об'єднаними зусиллями всього людства, 3) більшість країн (в особі їхніх народів та урядів), усвідомивши сенс і важливість цих моментів, більшою чи меншою мірою враховує їх у своїй політиці, робить спроби їх вирішення (або створення умов для їх вирішення), у тому числі через міжнародні організації, громадські та міжнародні рухи.

При розгляді розвитку системи Людина - Природа - Техніка - Суспільство наслідком нерозв'язних політичних і соціальних суперечностей вважаються скачки, переходи, кризи суспільних систем. Зверталася увага на руйнівні, негативні наслідки криз. Однак на другому плані виявлялася творча функція криз, тому що

вони є періодами формування умов подальшого розвитку системи, її переходу в нову якість.

Сьогодні все більше людей розуміють: витoki глобальних проблем беруть початок в недосконалості соціумів, міжнародного порядку, настійно диктуючи необхідність їх реформування на основі наукових прогнозів і нових цінностей - соціальної модернізації, вектор якої був би спрямований у бік глобалізації і екологізації суспільного прогресу, способу життя в масштабах всього людства, його еволюції до цивілізації посттехногенного типу.

У плані позитивної глобалістики ми розглядаємо явища, що свідчать про значущість (хоча ще не прі безумовному пріоритеті) пошуку спільних оцінок, підходів, рішень загальних проблем: допомога країнам, які не розвинені, біженцям, боротьба з тероризмом, екологічними лихами, розвиток глобальних засобів масової інформації, що долають роз'єднаність народів, що протидіють одним країнам вирішувати свої проблеми незалежно від інтересів інших держав та народів. Особливо важливим є розвиток ідеологічних, політичних та інституційних основ гармонізації відносин. Все це можна розглядати як початок процесу формування нового типу суспільної свідомості - загальнолюдської, здатної вирішувати проблеми, перетворюючи тим самим людство в справжній суб'єкт історичного процесу.

У висновках наведені теоретичні узагальнення й нове вирішення наукового завдання, яке полягає у соціально-філософському осмисленні зміни суб'єкта в історичному процесі. Здійснене дослідження дає можливість зробити наступні висновки:

1. У результаті аналізу досліджень проблеми соціального суб'єкта виділені основні етапи становлення та розвитку цієї проблеми, на їх основі виділені детермінанти, ознаки соціальних суб'єктів.

2. Визначено підстави та джерела активності суб'єкта. Феномен онтологічної подвійності дозволяє обґрунтувати й пояснити існування внутрішньої нетотожності, що визначила суперечливість соціального суб'єкта, яка у свою чергу виступає джерелом внутрішньої напруги суб'єкта як складної системи й дозволяє йому долати свою внутрішню і зовнішню визначеність, виходити за її межі, знімати, заперечувати цю визначеність, переводячи суб'єкт з пасивного стану в активний, будучи внутрішньою підставою його зміни.

Міжсуб'єктна взаємодія, в нашому розумінні, є основою нетотожності соціального суб'єкта як частини, буттю як цілому, визначаючи стан постійного взаємообміну елементами між соціальними суб'єктами. Воно містить в собі і дійсність соціального суб'єкта, тобто його стійке наявне буття й можливості його розвитку. Це у свою чергу сприяє збереженню внутрішньої нетотожності соціального суб'єкта, тобто його онтологічної подвійності. Таким чином, міжсуб'єктна взаємодія є безпосереднім джерелом напруження, яке виникає між

ним та іншими соціальними суб'єктами, взятими в системі, а також - опосередковано - джерелом внутрішньої напруги в самому соціальному суб'єкті, що створює можливість змін у ньому, тобто зняття зумовленостей, постійної зміни буття соціального суб'єкта.

3. З огляду на той факт, що соціальні суб'єкти з'являються, функціонують, змінюються, на зміну одним приходять інші, автор досліджував фактори становлення та розвитку соціальних суб'єктів, виділяючи серед них глобальні, як найбільш значущі: соціокультурний, конкретно-історичний (формаційний та цивілізаційний). Вибір саме цих факторів співзвучний з особливостями сучасного суспільного розвитку, в якому доля й людини, і людства залежить від вирішення глобальних проблем.

4. У дослідженні процесу індивідуалізації аналізуються два аспекти: параметри, тимчасові інтервали сутнісного виміру в процесі, та закономірності, механізми, умови, етапи розвитку людини.

5. Визначено особливості зміни європейської людини як діючого суб'єкта в різні історичні епохи. Проявлення соціального суб'єкта розкриваються через «занурення» його в соціальний контекст. Суб'єкт історії розглядається в конкретному історичному просторі, подієвому полі, у конкретному історичному часі, виступає у формі «живих» дійових осіб, індивідуальних і групових суб'єктів.

6. Здійснено змістовний аналіз переломного характеру історичного етапу, що переживається людством. Особливості сучасного етапу розвитку суспільства полягають у необхідності виникнення планетарної свідомості, ціннісних орієнтацій, що викликано необхідністю вирішення загальноцивілізаційної кризи, проявленням якого є глобальні проблеми.

7. Проаналізовано в порівняльному плані сучасні уявлення про кризу суб'єктивності, суть якої полягає в тому, що людство не готове ні ідейно, ні духовно, ні організаційно усвідомити повною мірою необхідність переходу в іншу систему цінностей, зрозуміти, що технічний шлях розвитку цивілізації може привести його до загибелі. Сьогодні необхідно активізувати процес формування планетарної свідомості. Його становлення представляє комплексний багатогранний процес, який передбачає розробку ґрунтовної програми з перебудови мислення, діяльності, виховання та менталітету людини. Але існують перешкоди на шляху формування справжньої загальнолюдської єдності. Ці перешкоди можна звести до трьох основних проблем людини й людства: проблеми ідентичності, проблеми насильства й проблеми духовності. Було висловлено припущення, що силою, яка здатна подолати ці перешкоди, будуть однакові для всіх глобальні наслідки глобальних проблем, які зрівнюють усіх у рамках загального планетарного способу життя і які явно задають єдину мету - виживання людства. Вирішити це завдання може цілісне людство, що самоорганізується и формується як справжній суб'єкт історії.

8. В якості перспективних напрямків розвитку теорії соціального суб'єкта дисертанту вважаються наступні:

- подальше уточнення та поповнення атрибутивної структури, що характеризує специфічний феномен соціальної суб'єктності;
- розробка загального проблемного поля і специфічних підходів до наук, що вивчають соціальний суб'єкт;
- порівняльний аналіз сукупності й структури соціальних суб'єктів у різних формаціях і різних типах цивілізацій;
- велике поле для дослідників утворюють витоки, рушійні сили, умови та фактори самореалізації та саморозвитку соціальних суб'єктів, їх взаємодії в окремі історичні періоди й протягом всієї суспільної історії.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Александрова С.С. Різниця людської сутності в дзеркалі східної та західної ментальності / С.С. Александрова // Культура народів Причорномор'я. - Сімферополь, 2004. - № 47. - С. 87 - 90

2. Александрова С.С. Сутність, зміст соціальних суб'єктів / С.С. Александрова // Вестник Сев ГТУ Сб.науч. тр. - Севастополь, 2004. - Вип. 56. Філософія. - С. 31 - 38.

3. Александрова С.С. Механізми вивчення і формування нормативно-ціннісної моделі особистості / С.С. Александрова // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. - Сімферополь, 2004. - Том 17 (56). № 2. Філософія. - С. 175 -183.

4. Александрова С. С. Фактори становлення, функціонування, зміни соціального суб'єкта / С.С. Александрова // Культура народів Причорномор'я. - Сімферополь, 2005. - № 52. - С. 115 - 118.

5. Александрова С.С. До питання про сутність суб'єкта в культурно - історичному просторі / С.С. Александрова // Культура народів Причорномор'я. - Сімферополь, 2009, - № 152. - С. 134 - 137.

6. Александрова С.С. Індивідуалізація суб'єкта як процес його соціокультурного розвитку та сутнісної зміни в різні історичні епохи / С.С. Александрова // Культура народів Причорномор'я. - Сімферополь, 2009, - № 167. - С. 214 - 217.

7. Александрова С.С. Сучасне суспільство в стані кризи суб'єктивності / С.С. Александрова // Культура народів Причорномор'я. - Сімферополь, 2009, - № 168. - С. 102-107.

8. Александрова С.С. Історія як арена соціально-політичної активності суб'єктів / С.С. Александрова // Державна влада та політична участь: матеріали

міжнародної наукової конференції / Редкол.: Ю.А. Бабинов и др. - Севастополь: Изд-во Сев НТУ, 2003. - С. 24 - 28.

9. Александрова С.С. Криза суб'єктивності в умовах глобалізації / С.С. Александрова // Релігія і громадянське суспільство: нові національні кордони і парадокси глобалізації культурного простору: матеріали Міжнародного семінару / Под ред. Т.А. Сенюшкиной. - Севастополь: НПЦ ЕКОСІ - Гідрофізика, 2009. - С. 4 - 6.

АНОТАЦІЇ

Александрова С.С. Соціальний суб'єкт: особливості його зміни в історичному процесі. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії. Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. КД. Ушинського. - Одеса, 2010.

У дисертації розглядаються особливості зміни соціальних суб'єктів в історичному процесі. У роботі досліджуються різні напрями й школи в історії філософії, що містять аналіз понять «суб'єкт», «соціальний суб'єкт». Виявляються атрибути соціальної суб'єктності. Розглядаються історіософські концепції, що представляють варіанти вирішення проблеми про роль соціальних суб'єктів в історії. У дисертації виявляються й аналізуються підстави активності та зміни суб'єкта. Розглядаються найбільш значущі фактори, що впливають на становлення та розвиток суб'єктів, міру їх активності: соціокультурний контекст, вплив конкретно - історичних епох. Визначено призначення поняття індивідуалізації в теоретичній конструкції зміни суб'єкта в історичному процесі як фактора, який став початком формування людини як суб'єкта історії й своєї долі. Досліджуються тенденції зміни суб'єкта в історії з Античності до сучасного етапу розвитку суспільства. Визначаються особливості розвитку суб'єкта в умовах трансформаційного суспільства ХХІ століття, що складаються під час переходу в інший сутнісний інтервал. Досліджено основні форми прояву кризи суб'єктивності: проблема ідентичності, насильства, духовності. Аналізуються тенденції й перспективи розвитку людства як справжнього суб'єкта історії.

Ключові слова: суб'єкт, соціальний суб'єкт, історичний процес, історична епоха, активність, індивідуалізація суб'єкта, криза суб'єктивності, глобальні проблеми, єдність людства.

Александрова С.С. Социальный субъект: особенности его изменения в историческом процессе. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Южноукраинский национальный педагогический университет им. КД. Ушинского. - Одесса, 2010.

В диссертации рассматриваются особенности изменения социальных субъектов в историческом процессе. Исследование является социально-философской модификацией одной из центральных проблем социального познания в целом, которую можно представить как вопрос о социально-историческом субъекте – роли личности в истории – субъективном факторе общественного развития. Работа представляет собой попытку обоснования существующих в философии подходов к вышеуказанной проблеме, которые исходят из того, что социальная реальность не существует вне взаимодействия и деятельности социальных субъектов, и её изменение не может не зависеть от человека (действующего субъекта). Но на эту зависимость накладываются «разумные ограничения» в форме определённой субъективной реальности, а также способов их бытия. В работе исследуются различные направления и школы в истории философии, содержащие анализ понятий «субъект», «социальный субъект». Выявляются атрибуты социальной субъектности. Рассматриваются исторические концепции, представляющие варианты решения проблемы о роли социальных субъектов в истории. В диссертации выявляются и анализируются основания активности и изменения субъекта. Обобщаются и развиваются наиболее значимые факторы, влияющие на становление и развитие субъектов, меры их активности: социокультурный контекст, влияние конкретно- исторических эпох. Определено назначение понятия индивидуализации в теоретической конструкции изменения субъекта в историческом процессе, как фактора, который стал началом формирования человека как субъекта истории. Общества, вступившие на путь выделения отдельного индивида из родовой синкретичности, приобрели невиданное ускорение социально- экономического развития. Исследуются тенденции изменения субъекта в истории от Античности до современного этапа развития общества. Определяются особенности развития субъекта в условиях трансформационного общества XXI века, состоящие в переходе в иной сущностный интервал. Уточнено понятие трансформационного общества. Исследованы основные формы проявления кризиса субъективности: проблема идентичности, насилия, духовности. Осуществлён анализ переломного характера исторического этапа, переживаемого человечеством. Выявлено, что для нашего столетия характерна эсхатологичность массового сознания, предчувствие коренного перелома, глобального сдвига в фундаменте человеческой культуры. Анализируются тенденции и перспективы развития человечества как подлинного субъекта истории.

Ключевые слова: субъект, социальный субъект, исторический процесс, историческая эпоха, активность, индивидуализация субъекта, кризис субъективности, глобальные проблемы, единство человечества.

Aleksandrova S.S. Social subject: features of its transformation in the historical process. - Manuscript.

Thesis PhD degree in the specialty 09.00.03 - social Philosophy and Philosophy of History. Southern National Pedagogical University of K.D. Ushinskiy. - Odessa, 2010.

This thesis deals with peculiarities of transformation of social subjects in historical process. Different philosophical schools are being studied, which contain a concept «social subject». Different attributes of social subjectivity are also being studied. Historical concepts, representing different ways of solution of problem of role of social - historical subjects in history are being examined. Basis of activity and transformation of subject is being studied and analysed in thesis. Most significant factors influencing formation and development of subjects, degree of their activity: social and cultural context, influence of certain historical periods are being studied. Function of term individualization in theoretical construction of subject of transformation in historical process, as a factor, that turned to be the beginning of formation of man as a subject of history and his own destiny is defined. Tendencies of transformation of subject in history from Antiquity to modern period of development of society are being examined. Peculiarities of development of subject in terms of transformational society of XXI age, consisting in changing over to another essential interval are being considered. Examined basic forms of manifestation of crisis of subjectivity: problem of identity, violence, spirituality. Tendencies and prospects of development of mankind as a true subject of history are analysed in the thesis.

Key words: subject, social subject, historical process, historical epoch, activity, subject individualization, crisis of subjectivity, global problems, mankind unity.

Підписано до друку 11.01.2010
Обсяг 0,9 друк. арк. Формат 60x90/16
Тираж 100 прим. Папір друкарський. Різографія
Інформаційно-видавничий центр
ПНПУ імені К.Д. Ушинського
65020, м. Одеса, вул. Старопортофраківська, 26
тел.: (0482) 731-19-14